

УДК 330.37

А.І. Куліков

кандидат наук з державного управління
Буковинський державний фінансово-економічний університет**ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЗА РАХУНОК ПОЗАБЮДЖЕТНИХ КОШТІВ**

У статті розглянуто систему позабюджетних джерел залучення і використання ресурсів, досліджено зарубіжний досвід фінансування освіти у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: позабюджетні кошти, джерела, фінансування, вища освіта, витрати, навчання, ціна, підготовка.

I. Вступ

Фінансове забезпечення освітньої діяльності вищого навчального закладу є однією з найгостріших проблем економіки України, що пов'язано з обмеженими обсягами ресурсів для фінансування вищої освіти з бюджетів усіх рівнів; високою вартістю, а часом неможливістю залучення кредитних ресурсів; нерегулярністю та недостатніми обсягами державного цільового фінансування державних ВНЗ; низькою платоспроможністю населення, що спричиняє підвищений попит на освітні послуги, надані за рахунок державного фінансування, та недостатній рівень оплати цих послуг у разі навчання на комерційних засадах; недостатнім використанням вищими навчальними закладами можливостей надання додаткових послуг як джерела формування їх фінансових ресурсів.

Значні розробки з цієї тематики мають вітчизняні вчені: В. Андрущенко, Й. Бескид, В. Бобров, Є. Бойко, О. Василик, М. Євтух, В. Євтушевський, І. Каленюк, К. Корсак, В. Кремень, В. Куценко, В. Луговий, О. Навроцький, Ю. Ніколенко, О. Падалка, О. Сидоренко, А. Чухно, Г. Штейн, В. Юхименко, В. Яблонський та ін. Серед зарубіжних учених, які досліджували питання теорії та практики економіки вищої освіти, можна назвати А. Анчишкіна, Г. Беккера, С. Глазьєва, А. Глухова, А. Дайновського, В. Єврошина, В. Жаміна, Е. Жильцова, С. Костяняна, Е. Кола, Я. Мінцера, Ф. Махлупа, Я. Тінбергера, Т. Шульца та ін.

Необхідність вирішення проблем, пов'язаних із фінансовим забезпеченням діяльності навчальних закладів, потребує впровадження нових методів і видів фінансування за рахунок державних коштів та розширення позабюджетних джерел формування фінансових ресурсів навчальних закладів.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити фінансування вищої освіти за рахунок позабюджетних джерел.

III. Результати

Загальний аналіз сучасного стану української вищої освіти свідчить, що, по-перше, основним джерелом фінансування вищих навчальних закладів має залишатися державний бюджет. По-друге, реформа моделі фінансування вищої школи, насамперед, має передбачити зміну попереднього витратного механізму виділення коштів із державного бюджету на цільовий, такий, що врахував би витрати освітнього закладу на підготовку студентів, на характер конкретних програм навчання та наукових досліджень, актуальність і якість яких визначаються на конкурсній основі. По-третє, оскільки держбюджетне джерело фінансування не в змозі задовольнити всі потреби у фінансових ресурсах вищих навчальних закладів, слід залучати додаткові джерела фінансового забезпечення підготовки кадрів [3].

Фінансування установ, закладів та заходів освіти, що здійснюється на нормативній основі, не обмежується грошима державного і місцевого бюджетів, галузей економіки, підприємницьких структур. При збереженні орієнтації переважно на державне фінансування освіти навчальним закладам надано широкі права для самостійного заробітку грошей на своє утримання, пошуку і використання альтернативних, позабюджетних коштів.

Що стосується альтернативних джерел фінансування освіти і науки в Україні, то на цьому етапі думки вчених, які досліджували зазначене питання, різняться. Існують аргументи й на користь отримання державними закладами частини суто приватних грошей та інших ресурсів:

а) споживач, який платить, ставиться до товару (навчання) серйозніше й ефективніше, ніж той, що переконаний у його повній "безкоштовності";

б) вища автономія закладу, свобода маневру, стимулювання прогресивних інновацій з метою кращого врахування потреб і пріоритетів студентів.

Але є й інші думки фахівців, які схилиються до скомбінованості, коли частина держбюджету як загальносуспільного зиску від вищої освіти виплачується закладу, а його індивідуальна частина – безпосередньо студентові, щоб стимулювати змагання серед вищих закладів освіти.

Існують різні доступні джерела залучення додаткових коштів в освітню сферу.

Додаткове фінансування освіти включає такі джерела: кошти, одержані за підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів згідно з укладеними договорами; плата за надання додаткових освітніх послуг; кошти, одержані за науково-дослідні

роботи (послуги) та інші роботи, виконані навчально-виховним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій і громадян; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, цехів, підприємств та від надання в оренду приміщень, споруд, устаткування; дотації місцевих органів влади; кредити банків; добровільні грошові внески, матеріальні та інші цінності, отримані від підприємств, установ, організацій та окремих громадян [10].

Основні джерела фінансового забезпечення вищих навчальних закладів подано на рисунку.

1	Державний бюджет
2	Кошти студента
3	Кошти батьків студента
4	Кошти юридичних осіб – замовників
5	Кошти від господарської діяльності закладу

Рис. Джерела фінансового забезпечення вищих навчальних закладів

У зв'язку зі скороченням бюджетних асигнувань та зростанням потреб ВНЗ обов'язковим елементом стратегічного розвитку системи вищої освіти стає залучення ВНЗ позабюджетних ресурсів.

Протягом останніх років домінуючим позабюджетним джерелом формування фінансового забезпечення вищих закладів освіти були кошти студентів, їх батьків та рідше юридичних осіб, які оплачували навчання співробітників (див. табл.).

Таблиця

Структура небюджетних джерел фінансування вищих закладів освіти, % [6]

Джерело	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Кошти фізичних осіб	55,6	61,1	68,2	75,2
Кошти юридичних осіб	22,3	21,3	18,4	15,2
Спонсорська допомога	18,3	15,2	10,6	7,6
Кошти, отримані від господарської діяльності	3,8	2,4	2,8	2,0
Усього	100	100	100	100

Плата за навчання в Україні, як і в багатьох зарубіжних країнах, також стала невід'ємною частиною фінансування розвитку ВНЗ, оскільки обсяг студентів, що навчаються за державним замовленням, значно менший, ніж тих, хто здобуває освіту на комерційних засадах [5].

Для одержання студентом необхідних коштів йому слід надати право на довгострокову позику на навчання. Сьогодні в Україні поступово починає розвиватися система кредитування освітніх послуг.

Як свідчить практика функціонування відповідних програм в інших країнах, підставою забезпеченості кредитів на навчання є ставка заробітної плати, яку отримуватиме особа після закінчення навчання. Позики також можуть надаватися на умовах виконання студентом певної роботи. Позики, передусім, виправдані у сфері вищої освіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників. У всіх випадках організація та фінансування системи кредитування освіти потребують втручання держави. Тільки на підставі створення державою сприят-

ливих умов для впровадження таких систем та цілеспрямованих дій щодо їх організації можуть розвиватися кредитні форми оплати навчання [8].

В умовах нестабільної економіки досить складно повністю реалізувати механізм кредитування освіти.

Оскільки, по-перше, ці позики мають довгостроковий характер, для оплати необхідна позика в розмірі, що значно перевищує середню заробітну плату. По-друге, кредит надається тій категорії населення, яка, як правило, не зайнята продуктивною працею.

Оскільки платоспроможність значної частини населення є низькою, позитивним моментом слід вважати появу та поширення кредитних відносин у системі освіти в Україні. Деякі приватні вищі заклади освіти уже розглядають можливості оплати навчання в кредит. Водночас, кредитування освіти має бути доступним для широких верств населення, особливо для талановитої людини [2].

На сучасному етапі низький рівень участі компаній і приватних осіб в інвестуванні освіти та науки є головною проблемою єв-

ропейських університетів, оскільки бізнес не поспішає вкладати гроші в освіту громадян країни. Результатом цього є масовий вплив європейських студентів до США. Приймаючи на навчання більше студентів, коледжі та університети США отримують, відповідно, більшу фінансову підтримку.

Щодо вартості навчання, то в Німеччині вища освіта безкоштовна, хоча процедура вступу до університету є складною, треба добре знати німецьку мову, скласти відповідні іспити й зуміти довести, що протягом навчання залишатимуться стабільними джерела фінансування власного життя.

У Франції за навчання потрібно платити – близько 700 євро за навчальний рік. У Великій Британії вища освіта для громадян Європейського Союзу спонсорується на 75%, однак для вступу до університету слід скласти серйозні іспити [3].

У Німеччині, Великій Британії, Франції переглядається доцільність і принципи надання студентам вищої освіти. Фахівці стверджують, що безкоштовна вища освіта не відповідає економічним умовам і потребам ринку праці, не задовольняє потреби суспільства, суперечить необхідності, якості і темпам підготовки кваліфікованих фахівців, адже державне фінансування вищої освіти, поряд з існуванням соціальних програм у цих країнах, призводить до незацікавленості студентів у швидкому отриманні певного ступеня, затягує терміни навчання у ВНЗ на 2–3 роки. Сьогодні у розвинутих країнах зменшується бюджетне фінансування вищої освіти та зростають обсяги фінансування за рахунок приватного капіталу.

В Австралії з 1989 р. діє система оплати вищої освіти, сутність якої полягає в тому, що за навчання призначається досить висока оплата – до 20% повної вартості освіти. Виплата може бути за бажанням студента відстрочена до закінчення курсу. При цьому студенти, які не бажають користуватися відстрочкою, можуть вносити плату за навчання на початку кожного навчального року з одержанням при цьому 25% знижки. Повернення кредиту починається після того, як дохід колишнього студента досягне певного рівня (відносно середнього доходу в країні, який оподатковується). Як свідчить практичний досвід, застосування цієї системи має свої переваги. Графік виплат дуже вигідний порівняно зі звичайними студентськими позиками [5].

Австралійський досвід використовує Шотландія, парламент якої затвердив систему відстрочки платежів з оплати навчання у вищій школі. А з 2001 р. парламентом було прийнято рішення про введення відстрочки оплати за навчання до моменту здобуття освіти. Оплата може здійснюватися готівкою або в кредит [7].

Освітні кредити є основною формою фінансування ВНЗ у Китаї, Швеції, Японії, Великій Британії. Ці країни впровадили систему освітніх кредитів, щоб мінімізувати бюджетні витрати на вищу освіту.

Британська система освіти високо цінується у світі завдяки великій підтримці уряду та промисловості. Освіта у вищих навчальних закладах платна; університети й коледжі, які економічно незалежні, регулюють вибір спеціальностей залежно від попиту та інтересів вступників. Держава для підтримки деяких спеціальностей, зокрема інженерних, практикує надання одноразової допомоги студентам, які навчаються за такими спеціальностями.

Місцеві відділи при меріях надають безвідсоткові позики своїм студентам, які повертають їх після завершення навчання та працевлаштування або під час навчання.

У США понад 14 млн студентів коледжів та університетів мають можливість отримати вищу освіту за рахунок федеральних грантів: федеральні гранти додаткових освітніх можливостей, федеральна програма праці-навчання, державні стимулювальні студентські гранти, федеральні прямі позики, федеральні позики на сімейну освіту [1].

Отже, система кредитування освіти залежить від державного устрою країни і є результатом еволюційного розвитку галузі та попиту на її послуги.

Якщо розглядати Україну, то значна частина населення має украй низькі доходи, що часто не забезпечують прожитковий мінімум (після оподаткування). У цілому, більшість населення не може забезпечити оплату навчання. Слід також відзначити, що плата за освітні послуги не є пріоритетною у витратах сімей. Частка витрат на освіту ледь перевищує 1%, тоді як плата за навчання у вищих закладах освіти у США становила в кінці 1990-х рр. 25% середнього доходу сім'ї.

Таким чином, при розгляді можливостей розвитку платної освіти за рахунок її фінансування з особистих доходів слід виходити, з одного боку, з високої престижності професійної освіти і бажання здійснювати часткову компенсацію витрат на її здобуття населенням; з іншого – із платоспроможного попиту. Варто зазначити, що крок, хоч і вимушений, у бік збільшення доступності освіти більшість вітчизняних вищих закладів освіти вже зробили – середня вартість навчання на економічних спеціальностях за рік становить 800–900 дол. США, що майже у півтора раза менше, порівняно із цінами на навчання 5 років тому [8].

Однак необхідність подолання демографічної “ями” 1990-х рр. вимагає пошуку альтернативних джерел фінансування, якими можуть стати кошти, отримані від господарської діяльності.

Значення господарської діяльності зростає у зв'язку з необхідністю постійного оновлення дорогого устаткування, підвищенням заробітної плати професорсько-викладацького складу, яка є нижчою порівняно з іншими сферами діяльності.

Як свідчить зарубіжний досвід, одним із чинників, який сприяє швидкому зростанню обсягів позабюджетної діяльності, є розвиток вузівської науково-дослідної роботи, який перетворює ВНЗ на одну із складових технопарків та технополісів. В Україні, на жаль, чинна законодавча база не сприяє активізації таких процесів, що зумовлює відірваність вітчизняної освіти і науки від потреб ринку [4].

Вагомим джерелом формування фінансового забезпечення вищих закладів освіти може бути спонсорська допомога. На Заході склалися стійкі зв'язки закладів освіти із спонсорами, переважно з великим бізнесом. Зв'язки ці здійснюються на взаємовигідній основі. Зокрема, здійснюючи благодійні акції через спонсорство, компанії виводять з оподаткування свої доходи. У свою чергу, отримуючи спонсорські кошти, заклади освіти офіційно представляють продукцію і послуги компаній за допомогою проведення рекламних акцій і використання наданих компанією продуктів і послуг.

На жаль, в Україні механізм спонсорської допомоги є дещо викривленим, спонсорську допомогу заклади освіти переважно отримують від батьків студентів. Співпраця з великим бізнесом не складається через прогалини в чинному законодавстві, оскільки надання благодійної допомоги не дає значної економії на податках.

Не набув достатнього розвитку напрям залучення небюджетних джерел фінансування за рахунок проведення досліджень на замовлення підприємницьких структур, надання різних консультаційних послуг тощо. Частково це пов'язано з недоліками в оподаткуванні таких операцій, що робить їх здійснення не вигідним як для закладів освіти, так і для підприємницьких структур. У розвинутих країнах за рахунок цього виду діяльності вищі заклади освіти отримують 30–40% коштів від загального обсягу фінансування [3].

Ще одним джерелом фінансового забезпечення вищих закладів освіти є створення центрів інформаційних технологій, які можуть функціонувати як окремі підрозділи, або спеціалізованих міжвузівських семінарів та консультаційних центрів, що займаються наданням допомоги у створенні програмних продуктів, електронних курсів та підручників не тільки для інших вищих закладів освіти, а і для загальноосвітніх закладів. Причому співпраця з останніми орієнтується на подальшу освіту їх випускників у відповідних ВНЗ.

Серед децентралізованих джерел фінансування вищих навчальних закладів варто виділити кошти, що надходять у ВНЗ від перевищення прибутків над витратами на науково-дослідні і конструкторські роботи, виконувани за господарськими договорами, і прибуток госпрозрахункових організацій, що перебувають на балансі вищих навчальних закладів (наприклад, прибуток від видавничої діяльності) та ін. Відповідно до існуючих положень, бюджетні кошти та інші надходження на утримання вищого навчального закладу, передбачені його Статутом, повинні використовуватися на відшкодування матеріальних та прирівняних до них витрат на виконання робіт (надання послуг), що відповідають профілю закладу, на виплату заробітної плати, стипендій, створення необхідної матеріально-технічної бази, соціальний розвиток та матеріальне стимулювання трудового колективу відповідно до законодавства України. Вищий навчальний заклад самостійно використовує бюджетні та позабюджетні кошти відповідно до загального кошторису, що затверджується органом управління, у підпорядкуванні якого перебуває навчальний заклад [1].

Незважаючи на багатоваріантність позабюджетних джерел фінансового забезпечення вищих закладів, управляти ними складно через варіативність і складність прогнозування їх обсягів, що зумовлено впливом великої кількості факторів, які не завжди пов'язані власне із системою освіти.

Наприклад, позабюджетна діяльність щодо здавання в оренду майна визначається наявністю у навчальних закладів значних матеріальних активів, що включають навчально-лабораторні будівлі, гуртожитки тощо. Орендарі, як правило, крім орендної, здійснюють плату за комунальні послуги, розміри якої визначаються пропорційно займаній ними площі.

Одним із основних джерел позабюджетного фінансування є кошти, отримані за рахунок платних послуг. Цей вид діяльності є найпривабливішим для вищої школи, оскільки платні освітні послуги є високоприбутковими, адже надаються на тій самій матеріально-технічній базі, що і безкоштовні послуги, і не потребують спеціальної підготовки викладачів. За умови повного реінвестування отриманого прибутку в навчальний процес, у тому числі й на заробітну плату викладачам, ці доходи повністю звільнюються від оподаткування [2].

Як зазначають вітчизняні учені, прогресивним кроком у сфері регулювання платної освіти є надання можливості особам, які оплачують освітні послуги, податкової знижки щодо податку з доходів фізичних осіб. Однак вагомий вплив на коливання платоспроможного попиту податкова знижка

справити не може, оскільки повернення податку з доходів фізичних осіб здійснюється через рік, а розмір повернення обмежується сумою сплаченого податку з доходів фізичних осіб із заробітної плати.

Не зовсім вдалою виявилася система кредитування освітніх послуг, знову-таки через недостатність коштів у бюджеті, а також через недовіру населення до банківських установ та невпевненість у завтрашньому дні.

Одним з видів фінансування освітніх послуг є оплата за рахунок роботодавців. Розглядаючи її як додаткове джерело фінансового забезпечення закладів освіти, зазначимо, що для її розвитку в Україні є можливості [5].

Поширення оплати навчання роботодавцями зумовлено кількома чинниками:

- потреба у фахівцях відповідного профілю і кваліфікації;
- підвищення кваліфікації наявних фахівців;
- надання такої послуги у складі соцпакета.

Однак з погляду оподаткування роботодавці (особливо малі й середні підприємства) не зацікавлені у здійсненні плати за навчання. Як норми Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”, так і норми Податкового кодексу відносять плату за навчання до витрат подвійного призначення, тим самим обмежуючи віднесення її до витрат господарської діяльності. У розвинутих країнах Європи, наприклад, у Великій Британії, витрати на технічну і професійну підготовку у повному обсязі вираховуються із бази оподаткування податком на прибуток [10].

Перспективність цього напрямку очевидна, оскільки розвиток сучасного суспільства характеризується динамічними і кардинальними економічними й технологічними перетвореннями, що сприяє необхідності постійної зміни видів діяльності й освоєння нових сфер і способів виробництва.

IV. Висновки

Сьогодні, коли відсутні реальні механізми забезпечення пріоритетного фінансування вищої освіти з бюджетних фондів і наявна обмеженість фінансових ресурсів для розвитку ВНЗ, важливим кроком в оздоровленні освіти є докорінна перебудова системи бюджетного фінансування та широке залучення в галузь позабюджетних коштів. Серед додаткових джерел фінансування розвитку ВНЗ можна виділити такі: фінансування за рахунок споживачів освітніх послуг, платні послуги навчального закладу, доходи

від власності, гранти та добровільні внески. Розглядаючи позабюджетні джерела фінансового забезпечення розвитку ВНЗ, особливо увагу необхідно приділити платі за навчання. Сьогодні плата за підготовку фахівців є необхідною умовою розвитку системи вищої освіти в Україні, оскільки запровадження інноваційних технологій навчання, розробка нових освітніх програм і курсів неможливі без зростання обсягів фінансування.

Список використаної літератури

1. Боголіб Т.М. Ринкова модель ВНЗ : монографія / Т.М. Боголіб. – К. : Міленіум, 2007. – 264 с.
2. Бублій Г.А. Позабюджетні джерела фінансування системи вищої освіти [Електронний ресурс] / Г.А. Бублій. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2012_1/files/EC112_35.pdf.
3. Глухова В.І. Фінансування системи вищої освіти як основа розвитку людського капіталу / В.І. Глухова, Н.І. Довгань // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2008. – Вип. 1/(48). – Ч. 1. – С. 127–130.
4. Ілляшенко Т.О. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи [Електронний ресурс] / Т.О. Ілляшенко, І.О. Радіонова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2010_1/5_5.Pdf.
5. Лещук В.П. Джерела фінансування вищої освіти [Електронний ресурс] / В.П. Лещук, Л.І. Іщук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2008_5_1/zbirnuk_O_FN_5_%D0%A7_1_352.pdf.
6. Офіційний веб-сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
7. Панасюк Л. Проблеми і перспективи фінансового забезпечення вищих закладів освіти / Л. Панасюк // Економіст. – 2011. – № 4. – С. 78–80.
8. Савчук В.А. Передумови формування фінансових ресурсів закладів освіти в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / В. Савчук // Економіка і держава. – 2009. – № 3. – С. 43–46.
9. Салига С.Я. Фінансове забезпечення вищої освіти : монографія / С.Я. Салига. – Запоріжжя : ЗЦНТЕІ, 2007 – 252 с.
10. Тропіна В. Бюджетне забезпечення соціальної функції в Україні / В. Тропіна // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 15–31.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2012 р.

Куликов А.И. Финансирование высшего образования Украины за счет внебюджетных средств

В статье рассмотрена система внебюджетных источников привлечения и использования ресурсов, исследован зарубежный опыт финансирования образования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: внебюджетные средства, источники, финансирование, высшее образование, расходы, обучение, цена, подготовка.

Kulikov A. Financing of higher education in Ukraine by extrabudgetary resources

In the article the system of extra-budgetary sources of attraction and use of resources is explored, foreign experience in financing education in higher education are studied.

Key words: off-budget funds, sources of financing higher education costs, training cost, training.